

Odnos med Jugoslavijo in Svetim sedežem 1960–1970

V pričujočem prispevku so na osnovi spominov diplomata Svetega sedeža Agostina Casarolija, arhivskega gradiva slovenske verske komisije in obstoječe znanstvene literature predstavljeni bistveni vidiki odnosa med Jugoslavijo in Svetim sedežem v obdobju 1960–1970. Potem ko je Jugoslavija 17. decembra 1952 enostransko prekinila diplomatske odnose s Svetim sedežem, se je na začetku šestdesetih let pot do ureditve odnosov med Cerkvijo in komunističnim režimom v Jugoslaviji ter obnovitve diplomatskih odnosov odprla tako zaradi vzajemnega interesa jugoslovanske oblasti in škofov kot tudi zaradi začetega dialoga vesoljne Cerkve s komunističnimi državami. Po črki sporazuma med Jugoslavijo in Svetim sedežem, t. i. Beograjskega protokola, ki je bil podpisan 25. junija 1966, so bili med državama novembra istega leta vzpostavljeni poluradni diplomatski odnosi na ravni vladnih odposlanstev, 14. avgusta 1970 pa so ti dobili obliko običajnih diplomatskih odnosov s povzdignjenjem vladnih odposlanstev v veleposlaništvo oz. apostolsko pronunciato. Ponovno vzpostavljeni diplomatski odnosi med državama so naglo napredovali, saj je Sveti sedež s pomočjo uspešnega sodelovanja z Jugoslavijo želel doseči uveljavitev pri neuvrščenih državah in obnovitev diplomatskih odnosov z vzhodnoevropskimi komunističnimi režimi, Jugoslavija pa je upala, da bo uspešno sodelovanje s Svetim sedežem na področju mednarodne politike prispevalo k lojalnemu in konstruktivnemu odnosu Cerkve v Jugoslaviji do oblasti.

POGAJANJA O SPORAZUMU IN VSEBINA BEOGRAJSKEGA PROTOKOLA

Ker je jugoslovanski komunistični režim aktivno in avtonomno vlogo Svetega sedeža v zadevah Cerkve v Jugoslaviji tako pred kot po enostranski prekinitvi diplomatskih odnosov 17. decembra 1952 vztrajno

razglašal za nedopustno vmešavanje v notranje zadeve, je z zornega kota Svetega sedeža kazalo, da ponovne vzpostavitev diplomatskih odnosov ni mogoče pričakovati, razen morda v oddaljeni in negotovi prihodnosti. Toda družbenopolitični razvoj, kompleksna verska in etnična situacija ter nujnost izboljšanja odnosov z Zahodom so bili vzrok, da je na začetku šestdesetih let pobuda za normalizacijo

odnosov prišla s strani jugoslovanske oblasti. Ena od večjih preprek za vzpostavitev dialoga je bila presežena s smrtjo zagrebškega nadškofa in kardinala Alojzija Stepinca februarja 1960.¹ Potrebno se je namreč zavedati, da je odločitev Pija XII., da Stepinca odene v kardinalski škrlat, režimu služila kot priročen izgovor za udejanjenje predhodno načrtovane 'osvoboditve' Cerkve v Jugoslaviji izpod vpliva Svetega sedeža in enostransko prekinitev diplomatskih odnosov.² V nasprotju s pričakovanji Stepinčeva smrt v odnosih med oblastjo in Cerkvijo v Jugoslaviji namreč ni sprožila novih nasprotovanj, prav nasprotno, oblast je dan pred pogrebom dala dovoljenje, da je lahko pokojnik – tako kot vsi njegovi predhodniki od 15. stoletja naprej – pokopan v zagrebški stolnici. Večina tujih medijev je tovrstno ravnanje oblasti ocenila kot taktično diplomatsko potezo in znamenje spremembe politike režima v prid normalizacije odnosov s Svetim sedežem, pri jugoslovanskih oblastnikih pa je bila ugodno sprejeta izjava papeža Janeza XIII., ki je njihovo ravnanje primerjal s Pilatovo milostno gesto, ko je ta dovolil pokopati Jezusa.³

Sledili so negotovi poskusi zblížanja obeh strani, ki pa so bili vsi neuspešni, dokler niso jugoslovanski škofje po koncu zasedanja škofovske konference v septembru 1960 "glede na to, da so merodajne civilne oblasti večkrat izjavile, da vlada želi urediti odnose med državo in Katoliško cerkvijo," kakor so zapisali v uvodu memoranduma beograjski vladi, uradno izjavili, da je takšna tudi njihova želja, vendar ob tem niso pozabili poudariti, da je urejanje obojestransko želenega *modus vivendi* izključna kompetenca Svetega sedeža. V obravnavanem memorandumu so škofje izrazili pričakovanje, da bo vlada spoštovala določbe ustave in zakona o pravnem položaju verskih skupnosti, ki so vsebovale "v bistvu vse, kar je potrebno za skladen razvoj odnosov med Cerkvijo in državo po načelu 'svobodna Cerkev v svobodni državi'", in ob tem številne pomanjkljivosti pri njihovem izvajanju pripisali nižjim organom oblasti. Jugoslovanski

škofje so na ta način izrazili naklonjenost in podporo začetemu dialogu med državno in cerkveno stranjo, ni pa ostalo neopaženo, da je na vsebino obravnavanega memoranduma vplival pomirljiv in toleranten značaj predsednika Jugoslovanske škofovske konference, beograjskega nadškofa Josipa Ujčića.⁴

Odgovor jugoslovanske vlade na obravnavani memorandum je nosil podpis podpredsednika zvezne vlade Edvarda Kardelja in ne nekega nižjega uradnika, kakor je bilo običajno za vladne dokumente, naslovljene na cerkveno oblast v petdesetih letih. Vlada je v njem zagotovila, da si bo prizadevala za normalizacijo in ureditev medsebojnih odnosov, in predlagala, da pričnejo z razgovori med obema stranema. Ujčić je opogumljen s tovrstnim odgovorom odpotoval v Vatikan, vendar je bil tam deležen ugovora, da obstaja še preveč neurejenih področij, da bi bilo mogoče začeti s pogajanjmi na uradni ravni.⁵ Poleg tega si je Ujčić neuspešno prizadeval za odobritev neposrednih pogajanj med jugoslovansko oblastjo in škofi, saj je Sveti sedež vztrajal, da morajo ta potekati pod njegovim vodstvom.⁶ Toda v Jugoslaviji se je dialog med oblastjo in Cerkvijo, v katerem je imela zaradi številnih ustavnih in zakonskih sprememb pobudo slednja, kljub temu nadaljeval, tako na zvezni ravni kakor tudi v republikah, vendar z neenako rodovitnostjo in različnimi uspehi.⁷

Janez XIII. je za razliko od svojega predhodnika Pija XII., ki so mu sodobniki zaradi doslednega antikomunizma dali oznako *defensor fidei*,⁸ začel dialog Cerkve s komunističnim svetom in tako postavil temelje za *Ostpolitik* Svetega sedeža, tj. politiki, katere končni cilj je bilo zagotoviti popolno svobodo za versko dejavnost Cerkve v okviru socialističnega političnega sistema.⁹ Sveti sedež se je sicer zavedal razlik med socialističnim samoupravljanjem v Jugoslaviji in realsocializmom v vzhodnoevropskih državah, vendar je v njegovem pontifikatu prišel do spoznanja, da se mora Cerkev v Jugoslaviji prilagoditi "pogojem družbe, organizirane na marksističnih

principih".¹⁰ Z željo jugoslovanske vlade, da normalizira odnose s Cerkvijo, so torej sovpadale tudi spremembe v sami Cerkvi, ki so se najvidneje izrazile v odločitvah Drugega vatikanskega koncila. Koncil, ki je zasedal v letih 1962–1965, je podprl dialog Cerkve z ateisti in ateističnimi sistemi in na ta način olajšal začetek pogajanj med Jugoslavijo in Svetim sedežem.¹¹ Tako je maja 1963 je prišlo do prvih srečanj predstavnikov jugoslovanske vlade in Svetega sedeža, ki pa so imela neuradni in poizvedovalni značaj.¹² Na cerkveni strani je bil eden od pobudnikov obnovljenih stikov in razgovorov milanski nadškof in kardinal Giovanni Battista Montini.¹³ Ta je ob sprejemu poustoličenju papeža Pavla VI. junija 1963 jugoslovanskemu veleposlaniku v Italiji izrazil upanje, da bo njegov pontifikat privedel do izboljšanja odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem, in mu naročil, naj Josipu Brozu Titu sporoči, da mu "Jugoslavija leži v srcu".¹⁴ Papeževi upi so se polagoma začeli uresničevati, saj so leto dni zatem srečanja obeh strani z izmenjavo promemorij, ki sta določili vsebino nadaljnjih razgovorov, dobila uraden značaj.¹⁵

Po besedah glavnega pogajalca Agostina Casarolija je Sveti sedež želel s pogajanj z jugoslovansko vlado "na najboljši možen način zagotoviti več prostora in večje spoštovanje pravic ter življenja Cerkve in katoličanov v Jugoslaviji." Ker pa je jugoslovanska vlada vztrajala, da pri Cerkvi v odnosu do preostalih verskih skupnosti ne bo dovolila pravnih izjem, je bil Sveti sedež primoran svojo pogajalsko taktiko opreti na že uveljavljena jugoslovanska ustavna in zakonska načela in zahtevati njihovo dosledno uresničitev. Sveti sedež je v pogajanjih namenil posebno pozornost šolanju in vzgoji mladine, zato je od jugoslovanske vlade na temelju ustavno zagotovljene pravice staršev do vzgoje otrok zahteval pravna jamstva, da bo spoštovala svobodo vesti in prepričanj katoliških učencev v državnih šolah, na kar pa jugoslovanska stran ni pristala.¹⁶ Sveti sedež se je tako znašel v položaju, ko po eni strani za Cerkev v

Jugoslaviji ni izpogajal nobene nove pravice poleg tistih, ki so jih vsem verskim skupnostim zagotavljali jugoslovanska ustava in drugi zakoni, medtem ko bi po drugi strani moral prevzeti odgovornost za očitano teroristično in politično dejavnost predstavnikov Cerkve; to je predvsem med hrvaškim episkopatom zbujalo velik odpor. Zato je Sveti sedež decembra 1965 jugoslovanski strani ponudil obnovevitev diplomatskih odnosov – že prej je bil dosežen dogovor, domnevno ob upoštevanju 'občutljivosti' srbske Pravoslavne cerkve, da bodo ti imeli poluradno obliko, saj bi bil apostolski delegat hkrati odposlanec Svetega sedeža pri jugoslovanski vladi, ta pa bi imela svojega odposlanca pri Svetem sedežu –¹⁷ ne da bi bil obenem sklenjen poseben sporazum, čemur pa je uradni Beograd odločno nasprotoval. Zaradi vztrajanja jugoslovanske vlade, da Cerkvi ne dovoli nobene pravne izjeme v primerjavi z ostalimi verskimi skupnostmi, je Sveti sedež v nadaljevanju pogajanj, od katerih ni odstopil tako zaradi bojazni jugoslovanskih škofov pred morebitnimi posledicami (te bi položaj Cerkve, ki je bil v Jugoslaviji "bistveno boljši" kot v preostalih komunističnih državah, poslabšale) kot zaradi njihove želje, da bi v državi zopet stalno deloval diplomat Svetega sedeža (ta bi Cerkvi v Jugoslaviji nudil pomoč v odnosih z vlado), svoje zahteve "ogulil do kosti", kot je izjavil Casaroli, in jih tako dokončno omejil na zahtevo, da jugoslovanska država spoštuje z ustavo zagotovljene pravice Cerkve in njenih vernikov. Po drugi strani pa je Sveti sedež "v dolgih in mučnih pogajanjih" z jugoslovansko vlado uspel iz pravno zavezujočega dela protokola izločiti vladne zahteve, ki so zbujali največjo zaskrbljenost pri jugoslovanskih škofih, tj. da ima vlada pravico do intervencije pri imenovanju škofov, da mora Cerkev odobriti režimska duhovniška društva in priznanje, da je terorizem neposredno povezan z dejavnostjo cerkvenih oseb.¹⁸

Pavel VI. je, potem ko je po lastnih besedah "dobro premislil in pretehtal razloge za in proti," maja 1966 razglasil uradni začetek

zadnje faze pogajanj. Sporazum je začel dobivati svojo dokončno obliko; med drugim so bile vanj vnesene pravno neobvezujoče izjave. Ker je bila v končno besedilo sporazuma vključena zaveza Svetega sedeža, da bo ukrepal proti duhovnikom, ki bi morebiti zlorabili svojo funkcijo za politične cilje ali bi sodelovali v terorističnih akcijah, je Štepinčev naslednik Franjo Šeper opozarjal, da bo zaradi tega "videti, kot da je uspel poskus zvezne vlade, da Sveti sedež utiri na svojo protihirvaško smer" in zato predlagal odlog podpisa sporazuma oz. nov premislek o celotni problematiki. Obenem je Svetemu sedežu predlagal tudi, da sporazum ne bi bil javno objavljen in zaprosil za dovoljenje, da lahko jugoslovanski škofje izjavijo, da ta ni formuliran po predlogih in v dogovoru z njimi. Slednjič je Šeper, ne zaradi tega ker je popustil v svojih stališčih, temveč zaradi pokorščine Svetemu sedežu, sprejel papeževo odločitev, da se sporazum podpiše.¹⁹

Sporazum s polnim naslovom *Protokol o razgovorih, ki so jih vodili predstavniki vlade Socialistične federativne republike Jugoslavije in predstavniki Svete Stolice*, sta podpisala 25. junija 1966 v Beogradu Casaroli in Milutin Morača, član Zveznega izvršnega sveta in predsednik zvezne Komisije za verska vprašanja. Ob tej priložnosti je Pavel VI. v govoru kardinalom ocenil, da to dejanje predstavlja "častno, čeprav še ne popolno ureditev odnosa med Cerkvijo in državo".²⁰ Za Sveti sedež je bilo najpomembneje, da je t. i. Beograjski protokol imel naravo mednarodnega dokumenta in da je vseboval formalno bilateralno jamstvo, da bo jugoslovanska oblast spoštovala ustavne in zakonske določbe, ki zadevajo delovanje Cerkve.²¹ Poleg tega se je s podpisom protokola jugoslovanska oblast odpovedala poskusom, da bi odnose s Cerkvijo v Jugoslaviji urejala mimo Svetega sedeža.²² Nasprotno pa je bilo za Jugoslavijo izrednega pomena, da je Sveti sedež sprejel jugoslovansko ustavo "kot edino osnovo za urejanje odnosov med Cerkvijo in državo". Na ta način je protokol obvezal jugoslovansko

cerkveno hierarhijo, da dosledno deluje v cerkveno-verskih okvirih in da ne zlorablja cerkvenega delovanja v politične namene.²³ Ob tem pa nobena od podpisnic protokola ni sprejela večjih obveznosti od tistih, ki so bile določene v jugoslovanski zakonodaji oz. v uradnih dokumentih Cerkve. S tega zornega kota protokol ni opredelil niti novih pravic niti novih dolžnosti za obe strani,²⁴ razen vzajemne dolžnosti, da proučita sporne primere delovanja uradnih organov ali oseb, na katere bi opozorila nasprotna stran.²⁵

V uvodnem delu Beograjskega protokola so podana temeljna izhodišča, na katerih temelji njegova vsebina. Jugoslovanska stran navaja naslednja osnovna načela za urejanje odnosov med državo in Cerkvijo: svoboda vesti; svoboda veroizpovedi; ločitev med državo in Cerkvijo; enakost in enakopravnost vseh verskih skupnosti; enakost pravic in dolžnosti vseh državljanov ne glede na vero in izpovedovanje vere; svoboda ustanavljanja verskih skupnosti; priznanje statusa pravne osebe verskim skupnostim. V okviru teh načel jugoslovanska vlada zagotavlja Cerkvi svobodo opravljanja verskih zadev in obredov. Jugoslovanska oblast se poleg tega zavezuje k varovanju svobode vesti in svobode veroizpovedi na vseh ravneh državno-politične organizacije ter izraža pripravljenost preučiti primere kršenja navedenih svoboščin.²⁶ Jugoslavija Svetemu sedežu priznava pravne kompetence nad Cerkvijo v Jugoslaviji in pravico jugoslovanskih škofov do rednih stikov s Svetim sedežem.²⁷ V drugem delu protokola pa so zaveze Svetega sedeža, ki niso specifičnega, ampak najsplošnejšega značaja, in se nanašajo na zahteve jugoslovanske oblasti: nasprotovanje temu, da bi duhovniki zlorabljali cerkvene in verske funkcije za cilje, ki so dejansko politični; obsodba vsakega dejanja terorizma ali političnega nasilja, ne glede na to, kdo so njegovi storilci, in v zvezi s tem obsodba dejavnosti, ki bi lahko škodovala Jugoslaviji. Sveti sedež izraža pripravljenost, da bo takšne primere, na katere bi opozorila jugoslovanska stran, preučil in proti

duhovnikom ukrepal v skladu s kanonskim pravom.²⁸ V tretjem delu protokola obe njegovi podpisnici izražata pripravljenost, da se v prihodnje po potrebi posvetujeta o vseh vzajemno pomembnih vprašanjih.²⁹ Vzpostaviti trajne oblike medsebojnih odnosov pa bi služila izmenjava apostolskega delegata in odposlanca Svetega sedeža pri jugoslovanski vladi in odposlanca jugoslovanske vlade pri Svetem sedežu oz. obnovitev diplomatskih odnosov, ki je napovedana v četrtem in zadnjem delu protokola.³⁰ Protokol sta kot pravno neobvezujoče in neobjavljeno besedilo dopolnila ločena seznama verbalnih not predstavnikov jugoslovanske vlade in Svetega sedeža, v katerih so zapisane težave, o katerih sta se strani pogajali, ne da bi našli dokončne rešitve: vprašanje svobode vesti in veroizpovedi v državnih šolah; vprašanje statusa režimskih duhovniških društev; vprašanje vloge jugoslovanske vlade pri imenovanjih škofov; vprašanje delovanja Zavoda sv. Hieronima v Rimu; problematika delovanja duhovnikov v emigraciji; problematika vsebine moralnega in dogmatičnega nauka Cerkve ter pravice Cerkve do lastništva nepremičnin in koriščenja nacionaliziranih nepremičnin.³¹

NA POTI K OBNOVITVI POLNIH DIPLOMATSKIH ODNOSOV

Zdenko Roter razlaga, da se je po letu 1960 v odnosih med jugoslovansko oblastjo in Cerkvijo začel prehod iz t. i. konfliktnega obdobja v t. i. kompromisno obdobje, pri čemer sta se "srečali državna politika kooperativnosti ter cerkvena politika prilagajanja socialistični državni in družbeni ureditvi". Omenjeni prehod je poleg stikov med zvezno vlado in katoliškim episkopatom na osnovi memoranduma jugoslovanskih škofov iz septembra 1960 ter pogajanj o sporazumu med Jugoslavijo in Svetim sedežem med junijem 1964 in junijem 1966 bistveno zaznamovala vzpostavitev poluradnih diplomatskih odnosov na ravni vladnih odposlanstev po

podpisu Beograjskega protokola junija 1966 in obnovitev polnih diplomatskih odnosov s povzdignjenjem vladnih odposlanstev v veleposlaništvo oz. apostolsko pronunciaturo avgusta 1970.³²

Ponovno vzpostavljeni diplomatski odnosi so kljub okrnjenosti od začetka izrazito presegali običajne bilateralne odnose med državama, saj je Sveti sedež pod papežem Pavlom VI. poudarjeno nastopal v vlogi svetovne duhovne, moralne in diplomatske sile, Jugoslavija pa se je uveljavila kot vodilna država v gibanju neuvrščenih. Zaradi sorodnih ciljev mednarodne dejavnosti, kot je prizadevanje za svetovni mir in popuščanje medblokove napetosti ter razvoj tretjega sveta, se je sodelovanje med državama v skladu s predhodnimi pričakovanji jugoslovanskega političnega vrha začelo prvenstveno razvijati pri "vprašanjih vojne in miru".³³ V zvezi s tem se je naglo uveljavila praksa izmenjevanja stališč o najbolj perečih problemih mednarodne skupnosti, med drugim z večkratno izmenjavo pisem med Titom in Pavlom VI.³⁴ Nagel razvoj meddržavnih odnosov je dobil odmevno potrditev z avdienco predsednika jugoslovanskega Zveznega izvršnega sveta Mika Špiljaka pri Pavlu VI. v januarju 1968, ki se je v zgodovino vpisala kot prvi obisk predsednika komunističnih vlad pri papežu.³⁵ Uradni Beograd pa je še posebej cenil, da je Sveti sedež dal "pomembno podporo" neodvisnosti Jugoslavije ob sovjetskem zatrtju praške pomladi avgusta 1968, kar je med drugim prišlo do izraza v razgovorih Pavla VI. z ameriškim predsednikom Richardom Nixonom.³⁶

Ob tem pa so odnosi med Cerkvijo v Jugoslaviji in režimom vidno zaostajali za odnosom med Svetim sedežem in Jugoslavijo. Krivca za takšno stanje z razliko od preteklosti Jugoslavija in Sveti sedež nista našla drug v drugem, temveč v delu jugoslovanskega (predvsem hrvaškega) episkopata in klera, o katerem je tesen papežev sodelavec kardinal Angelo Dell'Acqua decembra 1967 presojal, da "zaostaja v dogajanju in da očitno niti ni

v stanju, da bi lahko dojel in uveljavil novo politiko Svetega sedeža".³⁷ Poleg tega se je na račun oblasti pojavljal občutek, da se njeni predstavniki na višji ravni sestajajo s cerkvenimi dostojanstveniki, na nižji ravni pa izvajajo pritisk na Cerkev. V zvezi s tem je tajnik slovenske verske komisije Franc Sladič na posvetu med republiško in občinskimi verskimi komisijami v Mariboru februarja 1968 priznal, da "je pač na prvi instanci splošna praksa taka".³⁸ To je bil razlog, da se je po podpisu Beograjskega protokola razširilo reklo, ki je najsplošneje označevalo stanje odnosov med Cerkvijo in oblastjo v Jugoslaviji: V višinah sije sonce, spodaj pa se bliska in grmi.³⁹

Z vzajemnim imenovanjem vladnih odposlancev v novembru 1966 je Jugoslavija kot prva socialistična država ponovno vzpostavila diplomatske odnose s Svetim sedežem, potem ko so jih predhodno vsi komunistični režimi – razen kubanskega – prekinili.⁴⁰ Za odposlanca jugoslovanske vlade pri Svetem sedežu je bil imenovan Vjekoslav Cvrle, poznavalec Cerkve in rimske kurije, za povrh pa tudi znanec Pavla VI., s katerim se je spoznal v vlogi jugoslovanskega konzula v Milanu.⁴¹ Odposlanstvu jugoslovanske vlade pri Svetem sedežu je bila poleg splošnih nalog diplomatskega predstavništva v primerih imenovanj novih jugoslovanskih škofov naložena naloga "ustvariti možnost, da bi lahko vplivali na njihov izbor v Vatikanu,"⁴² saj je Beograjski protokol vprašanje o predhodnem pristanku jugoslovanske države v primerih škofovskih imenovanj pustil odprto, hkrati pa je jugoslovanska stran v verbalni noti napovedala, da ga bo "ponovno odprla, ko se bo za to pokazala potreba".⁴³ Jugoslovanske namere so prišle do izraza že v enem od prvih škofovskih imenovanj po obnovitvi diplomatskih odnosov, ko je bil generalni vikar ljubljanske nadškofije Stanislav Lenič novembra 1967 imenovan za ljubljanskega pomožnega škofa. O tem je Cvrle nekaj dni kasneje obvestil Casaroli, ki je bil julija istega leta imenovan za tajnika Kongregacije za izredne zadeve Cerkve.⁴⁴ Cvrle je ob tej priložnosti izjavil, da

je "pričakoval, da bo obveščen o kandidaturi in ne o izvršenem dejstvu," ter da v prihodnjih škofovskih imenovanjih na jugoslovanski strani pričakujejo "drugačen odnos in postopek". Casaroli pa mu je odgovoril, da si bo odposlanstvo Svetega sedeža v Beogradu tudi v bodoče prizadevalo, da "na diskreten način spozna naše reakcije in mišljenje o kandidatu," in v isti sapi odklonil predlog o vnaprejšnjem obveščanju in posvetovanju v zvezi z imenovanjem škofov.⁴⁵ Z dejstvom, da so imenovanja škofov potekala brez predhodnega soglasja oblasti oz. "mimo države," se je jugoslovanski režim le stežka sprijaznil, obenem pa mu je pred domačo in tujo javnostjo po izjavi jugoslovanskega veleposlanika pri Svetem sedežu Staneta Kolmana iz oktobra 1970 služil kot dokaz "o pravičnem in dobrem položaju cerkve in duhovščine pri nas" v primerjavi z drugimi državami, "socialističnimi, pa tudi kapitalističnimi". Ko je šlo za škofovska imenovanja, se je namreč Sveti sedež dogovarjal z oblastjo v Italiji, Španiji, Češkoslovaški, Madžarski, Poljski in Sovjetski zvezi, pri čemer z zadnjimi štirimi niti ni imel vzpostavljenih diplomatskih odnosov.⁴⁶

Za drugo specifično nalogo jugoslovanskega odposlanstva pa je bilo določeno prizadevanje, "da progresivni del Rimske kurije in posameznih redov pride v čim pogostejši kontakt z našim višjim in nižjim klerom, da bi se to odrazilo v njihovem konstruktivnem odnosu do oblasti v SFRJ".⁴⁷ Tako je s posredovanjem odposlanstva junija 1968 v Jugoslaviji gostoval dekan kardinalskega zbora Eugène Tisserant, ki se je navdušil nad 'državnikom' Titom, novembra 1968 pa se je v Jugoslaviji mudil poddirektor glasila L'Osservatore Romano Federico Alessandrini, ki je kasneje v omenjenemu časopisu med drugimi pozitivnimi ocenami obiska izpostavil "svobodo kulta v Jugoslaviji".⁴⁸

V slovenskih razmerah je želji jugoslovanskega režima, "da se uradna pokoncilska vatikanska politika na ustrezen način vodi s strani cerkvene hierarhije v naši državi,"⁴⁹

služilo sodelovanje priznanega teologa in zagovornika idej Drugega vatikanskega koncila Vladimirja Truhlarja s Papeške univerze Gregoriana z jugoslovanskim odposlanstvom pri Svetem sedežu, ki je v naslednjih letih z veliko pozornostjo spremljalo njegovo delovanje v Rimu in domovini ter z njim vzdrževalo pogoste stike.⁵⁰ Poleg navedenih so bile posebne naloge omenjenega jugoslovanskega odposlanstva: vzpostavitev stalnih kontaktov s člani t. i. kolonije jugoslovanskega klera v Rimu; sodelovanje z vatikanskimi mediji, posebej slovensko in hrvaško redakciji Radia Vatikan; sledenje vatikanskemu in italijanskemu medijskemu poročanju o delovanju Cerkve v Jugoslaviji ter odnosih med Jugoslavijo in Svetim sedežem; spremljanje delovanja Zavoda sv. Hieronima in duhovnikov emigrantov ter seznanjenje Svetega sedeža z morebitnimi primeri zlorabe cerkvene funkcije v politične namene z njihove strani.⁵¹

Sveti sedež je izpolnil eno od obvez iz Beograjskega protokola, ko je bil za apostolskega delegata in odposlanca Svetega sedeža pri jugoslovanski vladi, po sodbi Casarolija "kot eden najbolj usposobljenih v naši službi" imenovan Mario Cagna. Njegova nova diplomatska misija je bila "edinstvenega pomena in teže",⁵² saj je Sveti sedež s pomočjo uspešnega sodelovanja z Jugoslavijo želel doseči dva bistvena strateška cilja: afirmacijo pri neuvrščenih državah (v katerih je že tedaj prepoznal ključno prizorišče delovanja vesoljne Cerkve v prihodnosti) in vzpostavitev diplomatskih odnosov z vzhodnoevropskimi državami (med katerimi je večina imela prevladujoče katoliško prebivalstvo, obenem pa je bil položaj Cerkve tam posebej težak).⁵³ V zvezi s slednjim je Casaroli izjavil, da je bila Jugoslavija "poskusni teren" za *Ostpolitik* Svetega sedeža. Tako je v pogajanjih o sporazumu z Jugoslavijo, prav posebej pa v pogajanjih o končni vsebini Beograjskega protokola, Sveti sedež poskušal pridobiti čim več izkušenj za morebitne razgovore z drugimi socialističnimi državami.⁵⁴ Po

besedah Cagne iz julija 1970 je bila Jugoslavija za Sveti sedež "poligon", na katerem so lahko komunistični režimi videli in se prepričali, da želi Sveti sedež Cerkvi za železno zaveso zagotoviti "svobodo njenega verskega delovanja in ničesar drugega". Jugoslavija pa je v tem smislu služila Svetemu sedežu kot "okno, odprto proti Vzhodu, proti socializmu".⁵⁵

Po prihodu v Jugoslavijo je Cagna izpolnil svojo dolžnost in se predstavil tako zvezni kot republiški oblasti. Vendar pa se je kmalu izkazalo, da bo veliko bolj kot odposlanec Svetega sedeža pri jugoslovanski vladi dejaven v vlogi apostolskega delegata oz. bo kot osebni predstavnik papeža pri Cerkvi v Jugoslaviji nastopal, kakor se je junija 1969 izrazil splitski škof Frane Franić, kot "dejanski šef" jugoslovanskih škofov, ki je urejanje odnosov med njimi in zvezno vlado "v celoti rezerviral zase". Tovrstno ravnanje je bilo v nasprotju z določbo Beograjskega protokola, da vatikanski odposlanec pri jugoslovanski vladi zastopa interese Svetega sedeža in ne jugoslovanskega episkopata, ki bi moral samostojno urejati odnose z državno oblastjo.⁵⁶ Poleg tega je postalo pravilo, da se je v stikih z državnimi organi izogibal temam s področja mednarodne politike in jih v zvezi s tem prosil za razumevanje, "saj da so njegovi posli in funkcije v SFRJ religioznega značaja", obenem pa je vzdrževal intenzivne kontakte s predstavniki cerkvene hierarhije ter se z najbolj izpostavljenimi škofi (zagrebškim, đakovskim, beograjskim in ljubljanskim) srečeval še pogosteje kot z ostalimi.⁵⁷ Zato je drža Cagne pri jugoslovanski oblasti na začetku zbujala negotovost, v kasnejših letih pa se je izkazalo, da gre pri tem za premišljeno taktiko Svetega sedeža. Ta je določil, da se Cagnov delokrog omeji izključno na zadeve, vezane na Cerkev v Jugoslaviji ter da se v zvezi z njenimi problemi pred jugoslovansko oblastjo sklicuje na Beograjski protokol in dobre meddržavne odnose (kar je konec koncev odgovarjalo obema stranema, posebej jugoslovanski, ki je odnos z Cerkvijo vztrajno tolmačila kot notranjepolitično zadevo,

"urejeno z Ustavo in pozitivnimi zakoni"), medtem ko je razvijanje meddržavnih odnosov postala skrb jugoslovanskega odposlanstva pri Svetem sedežu in ustreznih uradov vatikanske kurije (kar je prav tako odgovarjalo eni in drugi strani, jugoslovanski predvsem zato, ker je uspešno sodelovanje s Svetim sedežem na področju mednarodne politike prispevalo k bolj konstruktivnem odnosu Cerkve v Jugoslaviji do režima).⁵⁸

Zaradi pomena Jugoslavije v globalni politiki Svetega sedeža so glede na trditve Cvrle iz februarja 1973 njegovi predstavniki v letih, ki so sledila podpisu Beograjskega protokola, "kot po pravilu" izjavljali, da je "enotna in močna Jugoslavija v interesu miru in stabilnosti v Evropi," obenem pa Sveti sedež Jugoslaviji ni želel "povzročati težav" zaradi tega, ker "interno" le ni bil popolnoma zadovoljen s položajem Cerkve v državi.⁵⁹ V zvezi s tem je zgovorno dejstvo, da Sveti sedež vsaj do začetka leta 1969 ni niti enkrat uradno interveniral pri jugoslovanskem odposlanstvu v primeru katerega od spornih vprašanj lokalnega značaja s področja odnosov med državo in Cerkvijo, temveč je njihovo reševanje dosledno prepuščal krajevnim škofom, ki jim je naložil skrb za vzdrževanje normalnih odnosov z oblastjo.⁶⁰ Uveljavljanje interesov Cerkve v Jugoslaviji, posebej njenih najkonservativnejših in do sodelovanja z režimom najbolj zadržanih škofov, je Sveti sedež tako podredil lastnim globalnim interesom. Obenem pa je omenjene škofove, v skladu z izjavo Pavla VI. ob prvi avdienci odposlanca Cvrle decembra 1966 "da morajo dobri katoličani biti tudi dobri državljani",⁶¹ poskušal "obzirno in postopoma spraviti na pot realnejšega in bolj pozitivnega odnosa v politiki do države".⁶² Prav tako se je po podpisu Beograjskega protokola Sveti sedež sistematično lotil reševanja vprašanj organizacijske in kadrovske narave, tj. urejanja škofijskih meja (pri čemer je v primeru ustanovitve koprške škofije čakal na dokončen dogovor o razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo), vzpostavljanja cerkvenih

pokrajin (tako je leta 1968 povzdignil ljubljansko nadškofijo v metropolijo) ter imenovanja škofov (jugoslovansko odposlanstvo pri Svetem sedežu se je negativno opredelilo le do kandidature Franja Kuharića za zagrebškega nadškofa).⁶³ Jugoslovanski strani pa so navedene geste služile kot dokaz, da ima Sveti sedež "cerkveno-politično situacijo v naši državi za urejeno in da v istem smislu v osnovi tako obravnava odnos med državo in RKC".⁶⁴

DVIG DIPLOMATSKIH ODNOSOV NA NAJVIŠJO RAVEN

Pavel VI. je ob prvi avdienci Cvrle decembra 1966 takratne odnose med Jugoslavijo in Svetim sedežem opredelil kot prehodno obliko do obnovitve običajnih diplomatskih odnosov.⁶⁵ Iz tega razloga so predstavniki Svetega sedeža po podpisu Beograjskega protokola jugoslovanske sogovornike večkrat spomnili na odprto vprašanje dviga vladnih odposlanstev na raven veleposlaništva oz. apostolske pronunciatore. V prvi tretjini leta 1969 je v Vatikanu dokončno prevladalo stališče, da je potrebno poluradne diplomatske odnose z Jugoslavijo povzdigniti na najvišjo diplomatsko raven, kar se je pokazalo tudi v razgovoru, ki sta ga aprila 1969 imela Cvrle in Casaroli.⁶⁶ Pavel VI. je januarja 1970 v okviru avdiencie za diplomatski zbor, akreditiran pri Svetem sedežu, Cvrlju sporočil željo, da "čim prej v teku tega leta" pride do vzpostavitve polnih diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem in ga obenem zaprosil, da to željo prenese Titu. Sveti sedež je pri tem vodila namera, da bi pričakovani obisk jugoslovanskega predsednika pri papežu s predhodno vzpostavljenimi polnimi diplomatskimi odnosi dobil ustrežnejšo zunanjo formo, saj bi ga tako lahko obravnavali kot državniški obisk in ne le kot zasebno avdienco.⁶⁷ Glede na besede Cagne julija 1970 pa je Sveti sedež tudi pričakoval, da bo primer dokončne normalizacije odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem na poti do istega cilja "znatno ohrabil" komunistične

vlade Poljske, Češkoslovaške in Madžarske, na katere je pritiskala "mora velikega soseda".⁶⁸ Skratka, od ponovne vzpostavitve polnih diplomatskih odnosov z Jugoslavijo si je Sveti sedež predvsem obetal lažje izvajanje lastne *Ostpolitik*.⁶⁹

Državni sekretariat za zunanje zadeve je upošteval navedene pozive iz Vatikana in novembra 1969 pripravil predlog za dvig diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem. V prid navedenega predloga je bilo navedenih več argumentov: številni kontakti med najvišjimi predstavniki Jugoslavije in Svetega sedeža so imeli "zelo ugoden učinek" ne samo v Vatikanu, ampak tudi v italijanski in celotni zahodni javnosti; kot rezultat intenzivnih meddržavnih odnosov ter "opreznega in uravnoveženega pritiska" Svetega sedeža je bila v upadanju, v posameznih primerih pa je celo prenehala, "neprijateljska politična dejavnost duhovnikov – emigrantov" v Vatikanu in drugih državah; vatikanski tisk in radio nista več nudila mesta "antijugoslovanski propagandi" in sta ugodno ocenjevala vlogo Jugoslavije v mednarodni skupnosti; poudarjanje Svetega sedeža, da je delovanje Cerkve duhovnega značaja in njegovi pozivi, naj jugoslovanski kler spoštuje državno zakonodajo in "družbeno-politično stvarnost" in naj prispeva k napredku jugoslovanske družbe in države, so pomagali vzpostaviti "nove odnose" med oblastjo in Cerkvijo; kot pokazatelja urejanja odnosov med oblastjo in Cerkvijo v Jugoslaviji pa sta bila navedena "konstruktivnejši pristop" do oblasti s strani dela episkopata ter ukrepi, ki jih je Sveti sedež izvedel na področju upravnega, organizacijskega in personalnega preoblikovanja Cerkve v Jugoslaviji.⁷⁰ V obravnavanem predlogu je bilo navedeno predhodno stališče Zvezne verske komisije, da bi vzpostavitev polnih diplomatskih odnosov s Svetim sedežem doprinesla k nadaljnji "polarizaciji" v odnosu do režima znotraj Cerkve v Jugoslaviji in k okrepitvi njenega "progresivnega dela", s tem pa do ustrežnejšega razvoja odnosov med oblastjo in Cerkvijo. Na komisiji so bili

tudi mnjenja, da "bi ta korak imel podobne posledice za našo emigracijo".⁷¹ Pri tehtanju argumentov za in proti je nezanemarljivo vlogo odigrala tudi odločitev Svetega sedeža, da dviga diplomatskih odnosov ne pogojuje z začetkom novih pogajanj o nerešenih vprašanjih, zaobjetih v verbalnih notah Beograjskega protokola, saj je – enako kot jugoslovanska oblast – ocenil, da so stališča obeh strani o navedenih vprašanjih ostala nespremenjena.⁷²

Zvezni izvršni svet je decembra 1969 želel sprejeti končno odločitev o obravnavanem predlogu Državnega sekretariata za zunanje zadeve, vendar je hotel pred tem pridobiti še stališče republik in avtonomnih pokrajin o notranjepolitičnih posledicah te odločitve.⁷³ Že prej je bil na pobudo zvezne oblasti opravljen razgovor z vrhovnima poglavarjema Srbske pravoslavne Cerkve in Islamske verske skupnosti, po številu pripadnikov prve in tretje verske skupnosti v državi. Verska voditelja sta se pozitivno opredelila do obravnavanega predloga, le patriarh je želel dobiti zagotovilo, da s Svetim sedežem ob tem ne bodo podpisani nikakršni "dodatni ali tajni sporazumi," ki bi imeli naravo konkordata in bi Cerkvi v Jugoslaviji dali privilegirani položaj v primerjavi s preostalimi verskimi skupnostmi.⁷⁴ Na skupnem sestanku z ustreznimi zveznimi organi februarja 1970 so zato predstavniki republiških izvršnih svetov Bosne in Hercegovine, Črne gore, Hrvaške, Makedonije, Srbije v zvezi s predlogom Državnega sekretariata za zunanje zadeve ugotovili, da bi diplomatski odnosi na ravni veleposlaništev predstavljali "ustreznejšo obliko vzdrževanja odnosov", večina sodelujočih pa je bila mnjenja, da bi se vzpostavitev polnih diplomatskih odnosov "mogla pozitivno odraziti v ravnanju cerkvene hierarhije v državi". Predstavniki slovenskega izvršnega sveta so v razpravi nasprotno zatrdili, da "situacija v njihovi republiki ni identična s situacijo v drugih republikah".⁷⁵ Vztrajali so pri tem in "na osnovi specifične situacije v republiki" uradno izrekli ločeno stališče: "V

Sloveniji po prevladujočem mnenju notranji procesi in prizadevanja v RKC sami po sebi ne zahtevajo in ne kažejo na povzdignjenje diplomatskih odnosov z Vatikanom na najvišji nivo. Ni mogoče reči – vsaj glede na ravnanje in aktivnosti RKC v Sloveniji – da je povzdignjenje diplomatskih odnosov logični rezultat pozitivnih gibanj in orientacije znotraj slovenske RKC. Vendar glede na soglasno poudarjen zunanjepolitični interes SFRJ za polno normalizacijo diplomatskih odnosov z Vatikanom, stališče Izvršnega sveta SR Slovenije ne predstavlja veta na iniciativo DSIP-a.⁷⁶ Vzpostavitev polnih diplomatskih odnosov tako ni več nič nasprotovalo in junija 1970 je Sveti sedež že bil seznanjen s pozitivno odločitvijo Zveznega izvršnega sveta.⁷⁷

Štiri leta po podpisu Beograjskega protokola se je tako jugoslovanska oblast odločila, da na osnovi pozitivnega razvoja meddržavnih odnosov, v nekoliko manjši meri pa tudi odnosov s Cerkvijo v Jugoslaviji, s Svetim sedežem vzpostavi običajne diplomatske odnose, saj so obstoječi imeli "edinstveno diplomatsko obliko".⁷⁸ Od vseh držav, ki so tedaj imele uradne odnose s Svetim sedežem, je bila namreč Jugoslavija edina, ki je z njim vzpostavila diplomatske odnose na ravni vladnih odposlanstev.⁷⁹ Za cerkveno stran to ni predstavljalo kamna spotike, nasprotno, po besedah Casarolija so tekom pogajanj o Beograjskem protokolu kardinali to netradicionalno obliko diplomatskih odnosov ocenili "kot dobro praktično rešitev za novo situacijo in kot koristen precedens za morebitne podobne situacije".⁸⁰ Vladni odposlanstvi sta imeli torej značaj poluradnih predstavništev in v formalnem pogledu nista bili diplomatski predstavništvi, čeprav je oktobra 1968 Cvrle ocenil, da "via facti" to sta. Jugoslovanska vlada se je namreč konec leta 1967 odločila, da bo odposlanca Cagno obravnavala na enak način kot druge veleposlanike in šefe diplomatskih misij, medtem ko je Sveti sedež imel takšen odnos do odposlanca Cvrle že od vsega začetka.⁸¹ Navedeno dejstvo je dobilo formalno obeležje, ko je bila 14. avgusta 1970

v jugoslovanskih in vatikanskih medijih objavljena vest, da sta državi vzpostavili meddržavne odnose na ravni veleposlaništev oz. apostolske pronunciatore. Devet dni kasneje pa je bila jugoslovanska javnost seznanjena z novico, da je bil za novega jugoslovanskega veleposlanika pri Svetem sedežu imenovan dotedanji odposlanec Cvrle, medtem ko je Pavel VI. za apostolskega pronuncija v Jugoslaviji imenoval dotedanjega apostolskega delegata in odposlanca Cagna.⁸²

Če je po podpisu Beograjskega protokola v jugoslovanski javnosti prevladovalo mnenje, da je z njim "RKC pridobila, SFRJ pa popustila,"⁸³ so predstavniki Cerkve v Jugoslaviji ob dokončni normalizaciji odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem nasprotno poudarjali, da je "država s tem – glede na mednarodni pomen in ugled Vatikana – dobila več kot Cerkev".⁸⁴ Casaroli je to dejanje v svojih spominih leta 2000 označil za "krono pogajanj",⁸⁵ v katerih je sodeloval sredi šestdesetih let, nadaljnji razvoj dogodkov pa je pokazal, da so bilateralni odnosi med Jugoslavijo in Svetim sedežem ostali na doseženi ravni – tako v formalnem kot vsebinskem pogledu – domala polnih dvajset let oz. vse do začetka leta 1991.⁸⁶ V navedenem letu se je spričo razgradnje sovjetskega imperija, ki je privedel do padca vzhodnoevropskih komunističnih režimov, in sprememb na jugoslovanskem notranjepolitičnem prizorišču, ki so sledila prvim povojnim demokratičnim volitvam v posameznih republikah, začelo spreminjati dolgoletno stališče Svetega Sedeža, da je od mednarodnega položaja Jugoslavije odvisno ravnotežje sil med zahodnim in vzhodnim blokom in s tem svetovni mir ter je zato v interesu celotne mednarodne skupnosti, da Jugoslavija ostane "takšna, kakršna je".⁸⁷ Njeni družbenopolitični ureditvi in ozemeljski celovitosti je Sveti Sedež odrekel podporo januarja 1991 s pozivom vsem vpletenim stranem k spoštovanju človekovih pravic in pravice narodov do samoodločbe. S tem je Sveti Sedež takratni jugoslovanski republikli Slovenijo in Hrvaško prvič in le posredno toda

obenem dovolj jasno podprl pri prizadevanjih za demokratizacijo in državno samostojnost, ki jo je leto dni kasneje v obeh primerih tudi pred veliko večino preostalih držav mednarodno priznal.⁸⁸

1. A. Casaroli, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta Stolica i komunističke zemlje* (1963.–1989.), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2001, str. 311–312 (Dalje: A. Casaroli, *Mučeništvo*).
2. M. Režek, Vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana, v: *Zgodovinski časopis* 53 (1999), št. 3, str. 378.
3. M. Akmadža, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.–1966.*, Otokar Keršovani, Rijeka 2004, str. 210 (Dalje: M. Akmadža, *Katolička crkva*).
4. Isti, str. 223–231; A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 312–314; Z. Roter, *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1973*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1976, str. 252–253 (Dalje: Z. Roter, *Katoliška cerkev*).
5. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 314–315.
6. M. Režek, Država in katoliška cerkev v Jugoslaviji (1945–1966), v: *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet*, 21. in 22. junija 2001, ur. A. Šelih in J. Pleterski, Ljubljana 2002, str. 319–320 (Dalje: M. Režek, *Država*).
7. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 316.
8. Isti, str. 77.
9. ARS, AS 1211, Fond Komisija Republike Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi (Dalje: KOVS), šk. 156, fasc. 18/1983-II, Zapisnik 2. seje Komisije SR Slovenije za odnose z verskimi skupnostmi, 4. 4. 1983, str. 6; A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 91, 139; *New Catholic Encyclopedia* (ur. B. L. Marthaler), zv. 10, Detroit 2003, str. 850.
10. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 16, fasc. ZVK Št. 15/1979-VII, Informacija o ostvarivanju Protokola izmedju Vlade Socialistične Federativne Republike Jugoslavije i Svete stolice od 25. juna 1966. godine, januar 1979, str. 9.
11. M. Akmadža, *Katolička crkva*, str. 473.
12. Isti, str. 285.
13. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Razne informacije 1966, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancom Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvriljo, 1. 12. 1966, str. 2; M. Akmadža, *Katolička crkva*, str. 286.
14. M. Akmadža, *Katolička crkva*, str. 267.
15. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 318.
16. Isti, str. 337–342, 344; Marija Čipič Rehar, Priprava, sprejem in pomen protokola med SFRJ in Svetim sedežem, v: *Prispevki za novejšo zgodovino* 42 (2002), št. 3, str. 82–83.
17. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Razne informacije 1966, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancom Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvriljo, 1. 12. 1966, str. 4; A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 346.
18. Isti, str. 348–351, 353–355.
19. Isti, str. 358–361; ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Razne informacije 1966, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancom Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvriljo, 1. 12. 1966, str. 2.
20. M. Akmadža, *Katolička crkva*, str. 309–310.
21. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 357.
22. Z. Roter, *Katoliška cerkev*, str. 282.
23. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Informacija o odnosima izmedju Jugoslavije i Vatikana i o situaciji o odnosima izmedju Katoličke crkve i države u našoj zemlji – u vezi sa predlogom za normalizovanje diplomatskih odnosa izmedju SFRJ i Sv. Stolice, 12. 3. 1970, str. 2.
24. Jožica Grgič, *Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo po letu 1960*, Delavska enotnost, Ljubljana 1983, str. 65.
25. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 354–357.
26. "Pristojni organi družbeno-političnih skupnosti (občina, okraj, pokrajina, republika, federacija) varujejo vsem državljanom, brez kakršnihkoli razlik, dosledno uporabo zakonov in drugih predpisov, s katerimi je zavarovano vprašanje svobode vesti in svoboda izpovedovanja vere, ki je zagotovljeno z Ustavo SFRJ. – Vlada SFRJ je pripravljena preučiti primere, za katere bi Sveta Stolica menila, da je potrebno, da jo v zvezi s temi vprašanji opozori." V: ARS, AS 1211, šk. 136, fasc. Razgovori v času od 28. 5. do 8. 6. 1965 v Beogradu, Protokol o razgovorih, ki so jih vodili predstavniki vlade Socialistične federativne republike Jugoslavije in predstavniki Svete Stolice, 25. 6. 1966, str. 1.
27. "Vlada SFRJ upošteva pristojnosti Svete Stolice pri opravljanju njene jurisdikcije nad Katoliško cerkvijo v Jugoslaviji pri spiritualnih vprašanjih in vprašanjih, ki so cerkvenega in verskega značaja, kolikor ne nasprotujejo notranji ureditvi SFRJ. – Škofof katoliške Cerkve v Jugoslaviji bo tudi v prihodnje zagotovljena možnost vzdrževanja stikov s Sveto Stolicco, meneč, da imajo takšni stiki izključno verski in cerkveni značaj." V: Isti, str. 2.
28. "Sveta Stolica potrjuje načelno stališče, da se mora dejavnost katoliških duhovnikov pri opravljanju njihovih duhovniških dolžnosti odvijati v verskih in cerkvenih okvirih in da v skladu s tem ne morejo zlorabiti verske in cerkvene funkcije v namene, ki bi dejansko imele politični značaj. – Sveta Stolica je pripravljena proučiti primere, za katere bi vlada SFRJ menila, da je potrebno, da jo v tem pogledu opozori – Sveta Stolica – v skladu z načeli katoliške morale – ne odobrava in obsoja vsako dejanje političnega terorizma ali podobne kriminalne oblike nasilja, ne glede kdo jih stori. – V primerih, ko bi jugoslovanska vlada ocenila, da so katoliški duhovniki sodelovali v akciji te vrste na škodo SFRJ in imela za potrebno, da Sveto Stolicco na takšne primere opozori, je v skladu s tem Sveta Stolica pripravljena proučiti za opozorila zaradi povzemanja postopkov in morebitnih ustreznih ukrepov, ki jih za takšne primere predvideva kanonsko pravo." V: Isti, str. 2–3.
29. "Obe strani izražata pripravljenost, da se tudi v prihodnje, kadarkoli bosta imeli za potrebno, medsebojno posvetujeta o vseh vprašanjih, ki so pomembna za odnose med SFRJ in Katoliško cerkvijo." V: Isti, str. 3.
30. "Vlada SFRJ je pripravljena, zato, da se olajšajo medsebojni stiki, omogočiti bivanje apostolskemu delegatu v Beogradu, ki bi imel hkrati tudi funkcijo odposlanca pri isti vladi, s tem, da si s svoje strani zadrži pravico, da določi svojega odposlanca pri Sveti Stolicci. – Sveta Stolica je s svoje strani pripravljena, da sprejme odposlanca vlade SFRJ in da pošlje v Beograd apostolskega delegata." V: Isti, str. 4.
31. ARS, AS 1211, šk. 136, fasc. Razgovori v času od 28. 5. do 8. 6. 1965 v Beogradu, Verbalne izjave od strane predstavnika Jugoslavske vlade, str. 1–5; ARS, AS 1211, šk. 136, fasc.

- Razgovori v času od 28. 5. do 8. 6. 1965 v Beogradu, Verbalne izjave od strane predstavnika Svete Stolice, str. 1-3.
32. Z. Roter, *Katoliška cerkev*, str. 281.
 33. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o razgovoru Predsednika Republike z odposlancem Vlade SFRJ pri Vatikanu tov. Cvrlijo, 1. 12. 1966, str. 3.
 34. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, 1968 (30/1968-1), Mednarodna orientacija Vatikana – Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo – Vatikan in škofovska konferenca v Jugoslaviji – Vatikan in duhovniška emigracija – Odposlanstvo vlade SFRJ pri Sv. Stolici, 21. 10. 1968, str. 1-4.
 35. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: "Razvoj odnosov med Sveto Stolicom in SFR Jugoslavijo", 3. 3. 1969, str. 4.
 36. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Informacija o odnosima izmedju Jugoslavije i Vatikana i o situaciji o odnosima izmedju Katoličke crkve i države u našoj zemlji – u vezi sa predlogom za normalizovanje diplomatskih odnosa izmedju SFRJ i Sv. Stolice, 12. 3. 1970, str. 3.
 37. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija, ki se nanaša na razgovor med odposlancem Cvrlijo in kardinalom Dell'Acqua o odnosih med SFRJ in Sveto Stolicom, 7. 12. 1967, str. 1.
 38. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 23, fasc. Občinske KVV splošno, Zapisnik posvetovanja komisije za verska vprašanja, 20. 2. 1968, str. 6.
 39. V. Pangerl, *Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni*, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. M. Benedik, Celje 1991, str. 248.
 40. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 3, fasc. 1973, Izveštaj ambasade SFRJ pri Sv. Stolici za 1972. godinu, 10. 2. 1973, str. 6.
 41. Š. Selimović, Kako sam Tita doveo papi, v: *Slobodna Dalmacija*, 12. 4. 2005, na: <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/2005012/temedana02.asp> (Pridobljeno: 28. 3. 2016).
 42. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o vprašanjih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolicom, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 2.
 43. ARS, AS 1211, šk. 136, fasc. Protokol, Verbalne izjave od strane predstavnika Jugoslavenske vlade, 8. 6. 1965, str. 2.
 44. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 54.
 45. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Iz razgovora Cvrlje-Casaroli o imenovanju biskupa i slučaju Draganovića, 9. 12. 1967, str. 1-2.
 46. ARS, AS 1211, šk. 3, fasc. 1974, Pismo Kolmana Čačinovića v pomoč pri pripravi na intervju za RTV ali Delo na temo država – cerkev, 3. 10. 1974, str. 1.
 47. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o vprašanjih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolicom, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 2, 4.
 48. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: "Razvoj odnosov med Sveto Stolicom in SFR Jugoslavijo", 3. 3. 1969, str. 8-9; ARS, AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, Informacija o bivanju prof. F. Alessandrini, vice-direktorja 'Osservatore Romano' v Jugoslaviji, 26. 12. 1968, str. 3.
 49. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o vprašanjih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolicom, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 1.
 50. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, Informacija o razgovoru odposl. V. Cvrlje z dr. Karlom Vladimирjem Truhlarjem, prof. na Gregorijanski univerzi v Rimu, dne 18. 1. 1968, 20. 1. 1969, str. 1-2.
 51. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o vprašanjih v zvezi z izmenjavo predstavnikov med SFRJ in Sveto Stolicom, Priloga: Zadaci izaslanstva vlade SFRJ pri Sv. Stolici na cerkveno-političnem planu, 16. 9. 1966, str. 2-5.
 52. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 363.
 53. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 3, fasc. 1973, Izveštaj ambasade SFRJ pri Sv. Stolici za 1972. godinu, 10. 2. 1973, str. 3.
 54. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 16, fasc. ZVK Št. 15/1979-VII, Informacija o ostvarivanju Protokola izmedju Vlade Socialistične Federativne Republike Jugoslavije i Svete stolice od 25. juna 1966. godine, januar 1979, str. 6.
 55. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 137, fasc. 1970, Beleška o razgovoru P. Šegvića z apostolskim delegatom in odposlancem Sv. sedeža pri vladi SFRJ Marijem Cagno, 19. 7. 1970, str. 4.
 56. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o razgovoru odposlanca Cvrlje (ob prisotnosti Humna in Dobrile) s škofom Franičem, dne 26. in 27. 6. 1969 v Rimu, 28. 6. 1969, str. 1.
 57. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o obiskih in kontaktih odposlanca Sv. sedeža pri Vladi SFRJ msgr. Cagne – Informacija Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu, 11. 11. 1967, str. 1, 3.
 58. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 3, fasc. 1973, Izveštaj ambasade SFRJ pri Sv. Stolici za 1972. godinu, 10. 2. 1973, str. 1, 7.
 59. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 3, fasc. 1973, Izveštaj ambasade SFRJ pri Sv. Stolici za 1972. godinu, 10. 2. 1973, str. 6.
 60. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: "Razvoj odnosov med Sveto Stolicom in SFR Jugoslavijo", 3. 3. 1969, str. 12-13.
 61. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Informacija o sprejemu odposlanca vlade SFRJ pri Sveti Stolicom pri papežu Pavlu VI., 30. 12. 1966, str. 2.
 62. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, Mednarodna orientacija Vatikana – Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo – Vatikan in škofovska konferenca v Jugoslaviji – Vatikan in duhovniška emigracija – Odposlanstvo vlade SFRJ pri Sv. Stolici, 21. 10. 1968, str. 4-5.
 63. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri SS 1969–1971, Poročilo odposlanstva SFRJ pri SS: "Razvoj odnosov med Sveto Stolicom in SFR Jugoslavijo", 3. 3. 1969, str. 13-15; ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 1/1970, Iz razgovora Cvrlje-Casaroli, 9. 3. 1970, str. 3.
 64. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Informacija o odnosima izmedju Jugoslavije i Vatikana

- i o situaciji o odnosima izmedju Katoličke crkve i države u našoj zemlji – u vezi sa predlogom za normalizovanje diplomatskih odnosa izmedju SFRJ i Sv. Stolice, 12. 3. 1970, str. 3.
65. M. Akmadža, *Katolička crkva*, str. 313.
 66. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Informacija Državnega sekretariata za zunanje zadeve, 20. 6. 1969.
 67. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VI, Informacija o odnosima izmedju SFRJ i Vatikana, 2. 2. 1970, str. 2.
 68. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 137, fasc. 1970, Beleška o razgovoru P. Šegvića z apostolskim delegatom in odposlancem Sv. sedeža pri vladi SFRJ Marijem Cagno, 19. 7. 1970, str. 4.
 69. M. Akmadža, *Katolička crkva*, str. 473.
 70. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Informacija o odnosima izmedju Svete Stolice i SFR Jugoslavije i predlog za njihovo podizanje na diplomatski nivo, 6. 11. 1969, str. 2–3.
 71. Isti, str. 4.
 72. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Stališča Komisije za verska vprašanja SR Slovenije posredovana Izvršnemu svetu Skupščine SR Slovenije, 3. 12. 1969.
 73. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VI, Informacija o odnosima izmedju Jugoslavije i Vatikana i o situaciji o odnosima izmedju Katoličke crkve i države u našoj zemlji – u vezi sa predlogom za normalizovanje diplomatskih odnosa izmedju SFRJ i Sv. Stolice, 12. 3. 1970, str. 1.
 74. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Stališča Komisije za verska vprašanja SR Slovenije posredovana Izvršnemu svetu Skupščine SR Slovenije, 3. 12. 1969.
 75. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VI, Informacija o odnosima izmedju Jugoslavije i Vatikana i o situaciji o odnosima izmedju Katoličke crkve i države u našoj zemlji – u vezi sa predlogom za normalizovanje diplomatskih odnosa izmedju SFRJ i Sv. Stolice, 12. 3. 1970, str. 4.
 76. Isti, str. 5. Tajnik slovenske verske komisije Franc Sladič je pred člani občinske verske komisije v Škofji Loki oktobra 1970 poudaril, da se v Sloveniji govori o pokoncilski Cerkvi, "toda pri nas zaenkrat še ni opaziti vidnejših premikov" ter da še "vedno prevladuje skrajna konservativnost," ob tem pa se pojavljajo zahteve za večjo versko svobodo in ideološko nevtralnno šolo. V: ARS, AS 1211, KOVS, šk. 25, fasc. Škofja Loka 1970, Zapisnik 2. razširjene seje občinske komisije za verska vprašanja, 7. 10. 1970, str. 2.
 77. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VII, Beleška o razgovorima vodjenim 10. i 12. juna 1970. godine u Vatikanu sa Mons. Casaroli-em, sekretarom za javne poslove Vatikana, 15. 6. 1970, str. 13.
 78. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 363.
 79. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 13, fasc. Št. 70/1969 VII / Št. 29/1970 VI, Informacija o odnosima izmedju Svete Stolice i SFR Jugoslavije i predlog za njihovo podizanje na diplomatski nivo, 6. 11. 1969, str. 5.
 80. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 346.
 81. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolicu, Informacija o obiskih in kontaktih odposlanca Sv. sedeža pri Vladi SFRJ msgr. Cagne – Informacija Državnega sekretariata za zunanje zadeve v Beogradu, 11. 11. 1967, str. 2; ARS, AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolicu, Mednarodna orientacija Vatikana – Odnosi med Vatikanom in Jugoslavijo – Vatikan in škofovski konferenca v Jugoslaviji – Vatikan in duhovniška emigracija – Odposlanstvo vlade SFRJ pri Sv. Stolicu, 21. 10. 1968, str. 5, 9–10.
 82. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 2, fasc. Razno 1970, S Sveto Stolicu na ravni veleposlaništev (Delo, 14. 8. 1970), Cvrlje – veleposlanik v Vatikanu (Delo, 23. 8. 1970).
 83. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 10, fasc. 4/1966 ZVK – informacije, Stanje odnosa Katoličke crkve i države u SR Hrvatskoj i postkoncilski aktivnost crkve, 16. 12. 1966, str. 4.
 84. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 7, fasc. ZVK Št. 18/1970–VIII, Sklepi s seje Zvezne komisije za verska vprašanja, 24. 9. 1970, str. 1; M. Akmadža, *Katolička crkva*, str. 473.
 85. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 363.
 86. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 4, fasc. 1989, Izveštaj o radu Ambasadorja SFRJ pri Svetoj Stolicu Štefana CIGOJA za vreme njegovog mandata od 20. novembra 1985. do 15. septembra 1989. godine, september 1989.
 87. ARS, AS 1211, KOVS, šk. 16, fasc. ZVK Št. 15/1979–VII, Informacija o ostvarivanju Protokola izmedju Vlade Socialistične Federativne Republike Jugoslavije i Svete stolice od 25. juna 1966. godine, januar 1979, str. 8.
 88. I. Jurković, Dejavnost Svetega sedeža za mir v Srednji in Vzhodni Evropi, v: *Bogoslovni vestnik* 61 (2001), št. 2, str. 227–229.